

Interventie

Opstap

Samenvatting

Doelgroep

Opstap richt zich op kinderen van 4 tot 6 jaar en hun laagopgeleide ouders.

Doel

Opstap beoogt de onderwijskansen van 4- tot 6-jarige kinderen van laag opgeleide ouders te vergroten door:

- . de cognitieve ontwikkeling en de taalontwikkeling van de betrokken kinderen te stimuleren;
- . bij het kind een actieve leerhouding te bevorderen;
- . de interactie tussen ouder en kind te bevorderen.

Aanpak

Opstap bereikt kinderen middels de ouders. Twee jaar lang voeren ouders vijf dagen per week activiteiten uit met hun kind; per keer twee activiteiten. Dit gebeurt aan de hand van speciaal ontwikkelde materialen. Eens per twee weken krijgen de ouders instructie over de uit te voeren activiteiten door een speciaal getrainde begeleidster (contactmedewerkster) die zo mogelijk de taal van de doelgroep spreekt. Tijdens een huisbezoek of (groepsgewijze)kringbezoek draagt zij de activiteiten aan de ouder over en geeft informatie over ontwikkeling en opvoeding van kinderen. Ze besteedt, aan de hand van vuistregels voor de ouder-kindinteractie, veel aandacht aan het opbouwen van de vaardigheden van de ouder om het kind te ondersteunen en stimuleren. Ook eens per twee weken nemen de ouders deel aan een groepsbijeenkomst op een centrale locatie in de buurt. Naast het overdragen van de activiteiten van Opstap worden inhoudelijke thema's behandeld over de ontwikkeling en opvoeding van kinderen en de ouder-kindinteractie en wisselen de ouders ervaringen met elkaar uit. Verder zijn er enkele workshops waarbij ouders en kinderen samen spelen en waarna ouders feedback krijgen over de omgang met hun kind.

Materiaal

Voor de ouders en kinderen zijn er weekboeken met activiteiten, voorleesboeken in diverse talen, een spelbord, spel- en knutselmateriaal en een A4 met vuistregels beschikbaar.

Daarnaast zijn er handleidingen en folders voor de begeleidsters en de coördinator.

Onderbouwing

Opstap is gebaseerd op inzichten over de relatie tussen de kwaliteit en de inhoud van de ouder-kindinteractie en kennis en vaardigheden die kinderen nodig hebben voor succesvolle deelname aan het onderwijs in groep 3. Ouders doen met hun kind activiteiten die de ontwikkeling van het kind stimuleren. In huisbezoeken (aldan niet gecombineerd met kringbezoeken), groepsbijeenkomsten en workshops leren de ouders hoe ze de activiteiten op een sensitieve-responsieve manier kunnen doen met hun kind. Hierbij maakt Opstap gebruik van vuistregels voor de ouder-kindinteractie. Een meer ondersteunende en stimulerende ouder-kindinteractie en het samen uitvoeren van gestructureerde speel-leeractiviteiten bevorderen de ontwikkeling van het kind.

Onderzoek

Een (quasi-) experimenteel onderzoek in de praktijk met een serie follow-ups door de Universiteit Utrecht (Van Tuijl 2001, 2002, 2004; Van Tuijl & Siebes, 2006) laat vooral positieve effecten zien op de doorstroming van de kinderen in het basisonderwijs (minder doublures). Ook een (quasi-) experimenteel onderzoek in Amsterdam (Van der Veen, Veen & Koopman, 2004) laat positieve effecten zien. Het onderzoek toont aan dat kinderen die aan Opstap hebben deelgenomen, gemiddeld hogere rekenscores hebben dan een vergelijkbare groep kinderen zonder Opstap.

Erkenning

Erkend door

Deelcommissie ontwikkelingsstimulering, onderwijsgerelateerd en jeugdwelzijn d.d 05-03-2015

Oordeel: Goed onderbouwd

Toelichting:

Doelen, doelgroep en onderbouwing van Opstap zijn helder. De verantwoording van de aanpak is uitgewerkt met recente literatuur. Sterke punten zijn dat het onderwijsondersteunend gedrag van ouders in een vroeg stadium gestimuleerd wordt en dat de contactmedewerker het gezin frequent in eigen taal ondersteunt.

De referentie naar dit document is:

Hilde Kalthoff

(Januari 2015). Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Opstap'. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies

1. Probleemomschrijving

1.1 Probleem

De schoolprestaties van kinderen met laag opgeleide ouders, waaronder veel kinderen uit etnische minderheidsgroepen, liggen onder het landelijk gemiddelde. Kinderen met laagopgeleide ouders hebben al op jonge leeftijd een achterstand in hun ontwikkeling vanwege een weinig stimulerend gezinsklimaat. Laagopgeleide ouders stimuleren en ondersteunen hun kinderen te weinig in hun ontwikkeling. Ze doen minder activiteiten die de ontwikkeling van kinderen bevorderen (spelen, voorlezen, rijmen etc.) en ook de kwaliteit en inhoud van de ouder-kindinteractie schiet vaak te kort voor een optimale ontwikkeling van het kind (Mesman, 2010). Kinderen die door hun ouders worden ondersteund en gestimuleerd krijgen een meer optimale ontwikkeling en een betere start in groep 3 (Groenstege & Legters, 1995). Opstap richt zich hierop.

1.2 Spreiding

In 2012/2013 zijn er 175.000 achterstandsleerlingen (kinderen met laag opgeleide ouders) in het basisonderwijs. Dat is twaalf procent van het totale aantal leerlingen in het basisonderwijs. Hierbij is geen verschil tussen jongens en meisjes (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2013). In 2010/2011 waren er naar schatting 25.026 kleuters (4 -6 jaar) die aan de gewichtenregeling (lager opgeleide ouders) voldeden (Beekhoven, Ijsbrand & Kooiman, 2011). Hoeveel kleuters in 2012/2013 aan de gewichtenregeling voldeden is niet bekend. Aangezien het percentage achterstandsleerlingen in het basisonderwijs in 2010/2011 ongeveer hetzelfde was als in 2012/2013 (13% van het totaal) is de verwachting dat het aantal kleuters dat in 2012/2013 aan de gewichtenregeling voldeed ongeveer gelijk is gebleven.

1.3 Gevolgen

Als kinderen eenmaal een onderwijsachterstand hebben, is het moeilijk om die in te lopen (Van Kampen, Kloprogge, Rutten & Schonewille, 2005). Onderwijsachterstanden kunnen ingrijpende gevolgen hebben voor de betrokken kinderen en de maatschappij. Ze leiden tot slechtere loopbaanperspectieven, maken het moeilijker om mee te komen in de maatschappij, vergroten de kans op armoede en vergroten de kans dat de volgende generatie ook met een onderwijsachterstand aan school begint (Leseman & Van der Leij, 2004).

2. Beschrijving interventie

2.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

De interventie is bestemd voor kinderen van 4 tot 6 jaar (in groep 1 of 2) met laagopgeleide ouders.

Intermediaire doelgroep

De intermediaire doelgroep zijn de laagopgeleide ouders van kinderen in groep 1 en 2. De ouders voldoen aan de criteria uit de 'gewichtenregeling' voor het onderwijsachterstandenbeleid van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

Gewichtenregeling Basisonderwijs

In het reguliere basisonderwijs is een achterstandsleerling een kind met ouders die weinig opleiding hebben gehad. Zij worden onderverdeeld in 0.30- leerlingen en in 1.20- leerlingen:

0.30-leerlingen hebben ouders die beide een laag opleidingsniveau hebben. Dit houdt in dat beide ouders maximaal een lagere beroepsopleiding hebben gevolgd.

1.20-leerlingen hebben ouders die beide een zeer laag opleidingsniveau hebben, of waarvan één ouder een laag

opleidingsniveau heeft en de andere ouder een zeer laag opleidingsniveau. Onder zeer laag opleidingsniveau wordt maximaal basisonderwijs of (voortgezet) speciaal onderwijs verstaan.

Selectie van doelgroepen

Bij de start van het programma moet het kind in groep 1 zitten of er zeer binnenkort naartoe gaan. Bij vermoedens van een achterstand melden leerkrachten het gezin aan bij de Opstap-coördinator, die kijkt aan de hand van het intake-formulier of het gezin voldoet aan de criteria voor wat betreft opleidingsniveau van de ouders en de leeftijd van het kind. Andere verwijzers zijn bijvoorbeeld beroepskrachten van een Centrum voor Jeugd en Gezin en pedagogisch medewerkers.

Het wordt ontraden om Opstap uit te voeren bij zogenaamde multiprobleemgezinnen. Een multiprobleemgezin is een gezin van minimaal één ouder en één kind dat langdurig kampt met een combinatie van sociaaleconomische en psychosociale problemen. Het gaat om gezinnen waarin naast problemen met de kinderen ook andere problemen spelen waarvoor hulp nodig is. Het gaat om gezinnen waar sprake is van een cumulatie van risicofactoren bij of in de directe omgeving van het kind. Coördinatoren verzamelen informatie over de gezinnen tijdens een huisbezoek en door gesprekken met verwijzers. Ze gebruiken hierbij het intake-formulier en de lijst criteria voor multiprobleemgezinnen.

Voor deelname aan Opstap-groepsgewijs zijn contra-indicatiecriteria:

- Ongeletterdheid van de aan Opstap deelnemende ouder;
- Het niet kunnen/willen deelnemen aan groepsgewijze instructie buitenshuis.

2.2 Doel

Hoofddoel

De algemene doelstelling van Opstap is het vergroten van onderwijskansen van kinderen met laagopgeleide ouders. Meer specifiek wil het programma kleuters beter voorbereiden op het formele onderwijs in groep 3, zowel qua kennis en vaardigheden, als qua werkhouding.

Subdoelen

Om de onderwijskansen van de deelnemende kinderen te vergroten werkt Opstap aan het stimuleren van de cognitieve- en taalontwikkeling van de kinderen, het bevorderen van een actieve leerhouding van de kinderen en het bevorderen van de interactie tussen ouder en kind. Doelen die hiermee samenhangen zijn:

1. Na Opstap is de cognitieve en taalontwikkeling van het kind vooruit gegaan:

De activiteiten van Opstap zijn opgebouwd rond zes oriëntaties (ontwikkelingsgebieden).

Voor iedere oriëntatie zijn concrete doelen geformuleerd en activiteiten ontwikkeld. Het streven is dat aan het einde van Opstap de ontwikkeling op het betreffende gebied leeftijdsadequaat is.

Enkele voorbeelden:

Het kind heeft na Opstap:

- . kennis over begrippen van kleur, vorm, grootte en inhoud (oriëntatie objecten);
- . getalbegrip tot en met twintig (oriëntatie rekenen);
- . een hogere woordenschat (oriëntatie taal).

Het kind:

- . kan bij het voorlezen eenvoudige vragen over hoofdpersonen en plaats van handeling (wie, waar) beantwoorden (oriëntatie lezen);
- . kent ruimtebegrippen van plaats (op, onder, voor, achter enz.), afstand (ver/dichtbij) en richting (naar, om, langs enz.) (oriëntatie ruimte);
- . kent het verschil tussen dag en nacht (oriëntatie tijd).

2. Het kind heeft een actieve leerhouding.

Dit houdt in dat het kind na Opstap:

- . leergierig is;
- . zelfvertrouwen heeft;
- . doorzettingsvermogen heeft;
- . initiatieven neemt;
- . en zelfstandig is.

3. Er is een ondersteunende en stimulerende ouder-kindinteractie. Dit houdt in dat de ouder de vuistregels toepast:

. De ouder kijkt en luistert naar het kind. Dit uit zich in:

- tijd nemen om te kijken en te luisteren naar het kind;
- kijken naar wat het kind doet en bezig houdt;
- kijken naar hoe het kind zich voelt;
- luisteren naar wat het kind zegt en hoe het kind het zegt;
- het laten merken dat ze luistert door bijvoorbeeld het kind aan te kijken, ja te knikken en te reageren op wat het kind zegt of doet.

. De ouder volgt het kind. Dit betekent dat de ouder:

- het kind zelf laat doen, ontdekken en kiezen;
- laat merken dat ze begrijpt wat het kind wil;
- aansluit bij wat het kind wil en doet;
- niet snel met iets nieuws komt.

. De ouder praat met het kind. Concreet betekent dit dat de ouder:

- gesprekjes voert met het kind;
- verwoordt wat ze doen, wat er gebeurt of gaat gebeuren en gevoelens;
- voorwerpen benoemt en begrippen gebruikt;
- uitleg en informatie geeft;
- antwoord geeft op vragen van het kind en open vragen stelt.

. De ouder moedigt het kind aan door:

- positief te reageren als het kind steun zoekt;
- positief te reageren als het kind iets probeert of (bijna) goed doet;
- te zeggen wat het kind (bijna) goed doet;
- niet te zeggen wat het kind fout doet, maar zelf het goede antwoord te geven;
- het kind zo nodig verder te helpen;
- het kind te steunen als het kind het moeilijk heeft.

. De ouder biedt het kind structuur. De ouder:

- zorgt dat het kind rustig kan spelen en ontdekken;
- zorgt voor regelmaat;
- vertelt het kind wat er gaat gebeuren;
- geeft het kind aanwijzingen bij het uitvoeren van activiteiten;
- sluit aan bij wat het kind al kan;
- helpt het kind wanneer nodig om verder te kunnen met het uitvoeren van een activiteit;
- leert het kind regels en stelt zo nodig grenzen.

De kwaliteit van interactie wordt in de loop van het programma minimaal drie keer geobserveerd door de coördinator of contactmedewerkster aan de hand van observatieformulieren per vuistregel. Wanneer blijkt dat de ouder aspecten van de vuistregels niet toepast, wordt tijdens de begeleiding aan die punten extra aandacht besteed.

Eindevaluatie

Aan het einde van Opstap wordt aan de hand van een vragenlijst met de deelnemende ouder een evaluatiegesprek gevoerd. Er wordt onder meer gevraagd naar wat de ouder en het kind hebben geleerd van Opstap. Wat betreft resultaten bij de kinderen zijn er vragen over alle ontwikkelingsgebieden. Wat betreft resultaten bij de ouders zijn er onder meer vragen over de vuistregels, voorlezen en participatie in de maatschappij. Om zoveel mogelijk te voorkomen dat ouders sociaal wenselijke antwoorden geven bestaat de vragenlijst uit een mix van zowel open als gesloten vragen. Verder worden de groepsbijeenkomsten geëvalueerd met de ouders en zijn er evaluatiegesprekken met verwijzers zoals leerkrachten.

2.3 Aanpak

Opzet van de interventie

Opzet van de interventie

Opstap is een gezinsgericht programma waarin ouders gedurende een periode van twee jaar vijf maal per week twee activiteiten per dag uitvoeren met hun 4- tot 6-jarige kind(eren). Zij doen dat aan de hand van speciaal ontwikkelde materialen

zoals weekboeken, voorleesboeken, materialendozen en cd's met daarop verhalen en liedjes.

Uitvoeringsvarianten

Er zijn twee uitvoeringswijzen van Opstap te onderscheiden: Opstap-regulier en Opstap-groepsgewijs. Doel en inhoud van Opstap-groepsgewijs zijn gelijk aan die van het reguliere programma. De opzet en begeleidingsstructuur is echter aangepast. In Opstap-regulier vindt de overdracht van activiteiten grotendeels thuis plaats en is dus individueel; in Opstap-groepsgewijs vindt de instructie voornamelijk plaats tijdens zogenaamde kringbezoeken waar ouders in groepjes van maximaal tien ouders worden geïnstrueerd. Huisbezoeken vinden nog wel plaats maar veel minder vaak. In beide varianten zijn er groepsbijeenkomsten voor ouders en workshops voor ouders en kinderen samen.

Keuze voor uitvoeringsvariant

Opstap-groepsgewijs is in de praktijk ontstaan. Het bleek dat sommige ouders minder uitleg nodig hadden dan andere ouders om de activiteiten op een interactieve manier uit te voeren. Ze begrepen ook de vuistregels al vrij snel. Dit is bijvoorbeeld te zien als ouders de activiteit in een rollenspel voordoen aan de contactmedewerksters.

Ook kunnen door Opstap-groepsgewijs meer ouders met hetzelfde budget worden bereikt.

Opstap-groepsgewijs kent een aantal vereisten:

- . Ten eerste dient minimaal een keer per zes weken een huisbezoek te zijn om de voortgang en eventuele problemen te bespreken alsmede voor afstemming op de individuele ouders en gezinssituaties.
- . Analfabete ouders (veelal moeders) krijgen wel tweewekelijks huisbezoek en waar nodig vaker. Ook ouders die meer steun nodig hebben, of niet aanwezig kunnen zijn bij de kringbezoeken, krijgen huisbezoek.
- . De contactmedewerksters hebben naast een mbo-opleiding, ervaring met Opstap en zijn geschoold in het begeleiden van kringbezoeken.

Zie bijlage voor schema 1: Methodische elementen.

Activiteiten en thema's

Opstap bestaat uit 600 activiteiten verdeeld over zestig weekboeken (tien activiteiten per week). De activiteiten staan beschreven op instructiebladen voor ouders met daarbij werkbladen voor de kinderen. Verder behoren onder meer lees- en prentenboeken (in het Nederlands, Turks, Arabisch Papiaments, Engels en Duits), digitale boeken en spelen, en een materialendoos met benodigdheden voor de activiteiten tot het programma. De ouders ontvangen de materialen tijdens de tweewekelijkse huisbezoeken/kringbezoeken.

In de zestig weekboeken komen verschillende thema's aan bod. Iedere vijf weken is er een nieuw thema. De thema's zorgen er voor dat de activiteiten bij de belevingswereld van de kinderen passen. Voorbeelden van thema's zijn: lichaam, familie, boodschappen doen, ziek zijn, reizen, kleuterklas, feest.

Begeleiding

Een contactmedewerkster, minimaal mbo-opleiding, begeleidt minimaal 15 ouders, waar mogelijk in hun eigen taal. Zij wordt getraind en begeleid door een coördinator (minimaal Hbo niveau).

Locatie en uitvoerders

Opstap wordt thuis en in de buurt of wijk, bijvoorbeeld in buurthuis of school uitgevoerd. Thuis voeren de ouders activiteiten uit met hun kind(eren).

Beroepskrachten met minimaal mbo-niveau (pedagogische richting) voeren de huisbezoeken (en/of kringbezoeken) zelfstandig uit. Een coördinator is verantwoordelijk voor de training en begeleiding van contactmedewerkster, de inhoud van de groepsbijeenkomsten (inhoudelijke thema's), de coördinatie, verwijzing van gezinnen naar hulpverlening, goede inbedding van Opstap et cetera.

Inhoud van de interventie

Opstap richt zich enerzijds op kennis en vaardigheden die kinderen nodig hebben om in groep 3 van het basisonderwijs mee te komen en anderzijds op de kwaliteit van de interactie tussen ouder en kind.

De *activiteiten* Opstap reikt de ouders een variëteit aan activiteiten aan. Door de activiteiten worden kennis en vaardigheden overgebracht aan het kind. Ze zijn verder bedoeld om ouders te laten kennismaken met wat ze allemaal met het kind kunnen doen zodat er een stimulerend gezinsklimaat ontstaat. Verder biedt het spelen contactmedewerksters de gelegenheid om de beoogde ondersteunende en stimulerende interactie voor te doen en over te dragen. De medewerkster informeert de ouders

over de ontwikkeling van het kind en geeft achtergrondinformatie. Hierdoor leert de ouder beter aansluiten bij de ontwikkeling van haar kind.

De activiteiten van Opstap zijn opgebouwd rond zes oriëntaties: oriëntatie op objecten, rekenen, taal, lezen, ruimte en tijd. Voor iedere oriëntatie zijn doelen geformuleerd en activiteiten ontwikkeld.

De belangrijkste soorten activiteiten in Opstap zijn:

- . Verhaaltjes en voorleesboeken: ieder weekboek start met een verhaaltje en om de drie weken is er een voorleesboekje. Deze activiteiten zijn vooral bedoeld om de taalontwikkeling te stimuleren.
- . Zoek, kijk en vertelplaten: er zijn allerlei platen, waarbij kinderen bijvoorbeeld letters zoeken of vertellen wat er gebeurt.
- . Doe-activiteiten en rollenspel (doen-alsof): allerlei spelletjes zijn opgenomen met het lichaam (bijvoorbeeld, een spelletje met de vingers of allerlei bewegingen nadoen) maar ook bijvoorbeeld een situatie nadoen, zoals winkeltje spelen.
- . Liedjes, rijmpjes, versjes: deze zitten heel veel in Opstap omdat het zingen van liedjes en opzeggen van rijmpjes erg belangrijk is. Kinderen leren daarvan om klanken van elkaar te onderscheiden. Dit is nodig om te leren lezen in groep 3. Maar ook is rijmen natuurlijk heel gezellig en gemakkelijk. In de verschillende taalversies zijn de liedjes en versjes niet gewoon uit het Nederlands vertaald maar komen uit de betreffende cultuur.
- . Spelletjes met het spelbord: er is een mooi spelbord. Dit wordt heel veel gebruikt, vooral om kleuren en vormen te leren en tellen te oefenen.
- . Taalspelletjes: ja-nee, raadseltjes, goed-fout et cetera; ook deze activiteiten zijn van groot belang, vooral om na te denken over taal.
- . Boek Ik: in het tweede jaar gaan kind en moeder een boek maken over het kind.
- . Digitale prentenboeken (Bereslimme Boeken), de educatieve games 'Samenslim' en 'Letters in Beweging' van Bereslim en de app 'Timo en het toverstokje'.

De activiteiten van Opstap zijn in het begin gemakkelijk maar worden in de loop van de twee jaar steeds moeilijker. De meeste activiteiten van Opstap hebben met verschillende oriëntaties te maken: de oriëntaties hangen met elkaar samen. Bijvoorbeeld: van een figuur naleggen met logiblokken, leert het kind goed kijken, kleuren en vormen onderscheiden en sorteren. Maar het kind leert ook de namen en begrippen die hier bij horen: vierkant, cirkel en dergelijke. Bovendien oefent het kind zijn motorische vaardigheden en zijn gevoel voor ruimte wordt vergroot.

De vuistregels

Om een actieve leerhouding bij de kinderen te bewerkstelligen wordt met Opstap gewerkt aan een meer ondersteunende en stimulerende ouder-kindinteractie. Dit is vertaald in interactieboodschappen (of vuistregels) voor de ouders: Kijk- en luister naar je kind, Volg je kind, Praat met je kind, Moedig je kind aan en bied je kind structuur. Iedere vuistregel is uitgewerkt in concrete gedragingen.

Deze vuistregels zijn op vier manieren in het programma verwerkt. (I) Door aanwijzingen op de instructiebladen bij de activiteiten. (II) Door het voordoen en bespreken ervan door de contactmedewerkster. (III) Door een uitgebreide toelichting tijdens de groepsbijeenkomsten. Speciaal hiervoor is beeldmateriaal ontwikkeld om ouders ervan bewust te maken dat de manier waarop zij omgaan met hun kinderen invloed heeft op de ontwikkeling van schoolse kennis, vaardigheden en houding van hun kinderen. (IV) Door workshops, waarbij de ouders en hun kinderen aanwezig zijn en gezamenlijk activiteiten doen. De coördinator heeft de gelegenheid de ouder-kindinteractie te observeren en op grond van deze informatie een aanbod per gezin samen te stellen.

Uitvoering in sterkste taal

Hoewel de instructiebladen voor de ouders in het Nederlands zijn worden zij aangemoedigd om met hun kind de activiteiten uit te voeren in de taal (vaak de moedertaal) die ze dagelijks met elkaar spreken. Door de instructie van de contactmedewerkster (vaak in de eigen taal van de ouder), illustraties en pictogrammen op de instructiebladen en rollenspellen die uitgevoerd worden raakt de ouder vertrouwd met de activiteit waardoor ze het vervolgens in de eigen taal met het kind kan uitvoeren. De voorleesboekjes zijn wel in verschillende talen beschikbaar.

Het huisbezoek

Tijdens de huisbezoeken vindt zoals gezegd instructie over de activiteiten en vuistregels plaats. De contactmedewerkster geeft uitleg over het belang en inhoud van de activiteiten en maakt gebruik van rollenspel om de activiteiten over te dragen. In het rollenspel vertoont zij modelgedrag waardoor de ouder kan zien wat de gewenste manier van interactie met het kind is en leert

zo ook de vuistregels toepassen. Het huisbezoek biedt tevens de gelegenheid om concreet feedback te geven en in te gaan op individuele vragen en behoeftes van de gezinnen. Voor de contactmedewerksters zijn per activiteit aparte instructiebladen beschikbaar met informatie en aandachtspunten voor de overdracht.

Het kringbezoek in Opstap-groepsgewijs

Kringbezoeken zijn evenals de huisbezoeken bedoeld voor de instructie van de activiteiten van Opstap. Overdracht vindt echter in groepjes van maximaal tien ouders plaats in tegenstelling tot de individuele overdracht in huisbezoeken. Tijdens de kringbezoeken legt de contactmedewerkster de activiteiten uit en laat de ouders in tweetallen door middel van rollenspel oefenen. De contactmedewerkster geeft hierbij feedback. Voor de contactmedewerksters bestaat een protocol kringbezoek waarin handvatten worden gegeven voor de uitvoering.

De groepsbijeenkomsten

Huisbezoeken/kringbezoeken worden afgewisseld met twee-wekelijkse groepsbijeenkomsten. De groepsbijeenkomsten worden meestal door de coördinator geleid. Ervaren contactmedewerksters met minimaal mbo-opleiding kunnen een deel van de groepsbijeenkomst zelfstandig uitvoeren.

Aan de groepsbijeenkomsten nemen circa 15 ouders deel. Er wordt dieper ingegaan op de achtergrond en het belang van de activiteiten voor de ontwikkeling van kinderen, op de vuistregels en er worden thema's die te maken hebben met de ontwikkeling en opvoeding van jonge kinderen besproken. Voor de invulling van de groepsbijeenkomsten kan de coördinator gebruikmaken van verschillende themapakketten:

- 'Ouders Actief' - een programma voor groepsgerichte ontwikkelingsstimulering. Het programma bestaat uit verschillende modules, zoals ontwikkeling van kinderen, ouder-kindinteractie en het basisonderwijs. Er zijn uitwerkingen voor baby's, peuters en kleuters;
- 'Opgroeien en opvoeden in beeld' voor de begeleiding van laaggeletterde ouders bij vragen over ontwikkeling, ouder-kindinteractie en opvoeding.
- Een oudercursus 'Omgaan met media'.

De workshops

Er zijn drie workshops waarin de ouders met hun kinderen activiteiten uitvoeren: de workshop 'samen lezen', de workshop 'creatief bezig zijn' en de workshop 'puzzelen'. Omdat tijdens huisbezoeken en kringbezoeken de kinderen niet aanwezig zijn, kunnen coördinator en contactmedewerkster in de workshops de interactie tussen ouder en kind observeren en gericht feedback geven.

De workshops zijn opgebouwd rondom de vuistregels. In ieder workshop staat een andere vuistregel centraal.

2.4 Ontwikkelgeschiedenis

Betrokkenheid doelgroep

De ontwikkeling van Opstap eind jaren '90 bestond uit pilots waarbij de ervaringen en meningen van uitvoerders en ouders (van diverse afkomst) werd gevraagd. Een flink aantal activiteiten is ook in gezinnen uitgetest en aan de hand van deze ervaringen waar nodig aangepast.

Bij de meest recente actualisering in 2011/2012 werden coördinatoren naar hun ervaringen en wensen gevraagd. Via de coördinatoren werden ook contactmedewerksters en ouders bevraagd. Dit heeft onder meer geleid tot het vervangen van een voorleesboekje en een aantal activiteiten.

Buitenlandse interventie

Opstap is oorspronkelijk gebaseerd op het Israëlische gezinsinterventieprogramma Hippy (Home Instruction Program for Preschool youngsters), maar is onder de naam Opstap-Opnieuw in de jaren negentig grondig vernieuwd om optimaal aan te sluiten bij het Nederlands onderwijs en om inzichten over het bevorderen van de ouder-kindinteractie te verwerken.

Methodische aspecten van het Hippy programma, zoals het werken met begeleiders uit de eigen doelgroep, huisbezoeken afgewisseld met groepsbijeenkomsten en het gebruik van rollenspel in de overdracht van activiteiten zijn bewaard gebleven. De naam Opstap-Opnieuw is inmiddels weer teruggebracht naar Opstap. Inhoudelijk gaat het om hetzelfde (vernieuwde)programma.

2.5 Vergelijkbare interventies

In Nederland uitgevoerd

Vergelijkbare interventies die in Nederland worden uitgevoerd zijn Instapje en Opstapje. Deze zijn eveneens opgenomen in de databank Effectieve Jeugdinterventies.

Instapje is een programma voor laagopgeleide ouders met kinderen tussen 1 en 2 jaar en is gericht op het bevorderen van de onderwijskansen van kinderen in achterstandssituaties.

Opstapje is een programma dat bedoeld is voor 2- tot 4-jarige kinderen met laagopgeleide ouders om de aansluiting op de basisschool te verbeteren.

Overeenkomsten en verschillen

Opstap heeft als grootste verschil de leeftijd van de doelgroep. De aard van de activiteiten zijn aangepast aan de leeftijd van de kinderen en hun ontwikkelingsniveau.

Instapje heeft geen groepsbijeenkomsten zoals Opstapje en Opstap maar bestaat alleen uit (26) huisbezoeken en duurt dus ook korter dan de twee andere programma's die ieder twee jaar duren.

Toegevoegde waarde

Opstap richt zich op een andere leeftijdsgroep, namelijk 4-6 jarigen en bereidt kinderen specifiek voor op groep 3 van het basisonderwijs.

3. Onderbouwing

3.1 Oorzaken

De schoolprestaties van kinderen met laag opgeleide ouders liggen met name voor wat betreft de cognitieve- en taalontwikkeling ver onder het gemiddelde prestatieniveau. De relatie tussen lage opleiding van ouders en een minder optimale ontwikkeling van kinderen is in onderzoek duidelijk aangetoond (Suizzo & Stapleton, 2007; Zadeh, Farnia & Ungerleider, 2010). Laagopgeleide ouders doen minder activiteiten die de ontwikkeling van hun kinderen stimuleren zoals voorlezen, rijmen, doen-alsof spel en schriftactiviteiten. Er is, vergeleken met hoog opgeleide ouders, dus in mindere mate sprake van een stimulerend gezinsklimaat (Sylva, Melhuish, Sammons, Siraj-Blatchford & Taggart, 2004; Aarts, Demir, Henrichs, Kurvers & Laghazaoui, 2006; Siraj-Blatchford et al., 2007).

Maar het gaat er niet alleen om *wat* ouders met hun kind doen maar ook *hoe* ze met hun kind omgaan (Mesman, 2010). De ontwikkeling van kinderen wordt beïnvloed door de inhoud en kwaliteit van de ouder-kind interactie tijdens leeractiviteiten en in de dagelijkse opvoeding. Laagopgeleide ouders zijn gemiddeld minder goed in staat om hun kinderen spelenderwijs te stimuleren en zijn vaak minder sensitief wat betreft de signalen en behoeften van hun kinderen (Dodge, Pettit & Bates, 1994; Mistry, Biesanz, Chien, Howes & Benner, 2008). Kinderen verwerven daardoor in mindere mate de vereiste houding, kennis en vaardigheden voor een goede start in het onderwijs. Verschillende onderzoeken hebben laten zien dat een hoge mate van sensitiviteit van ouders in de dagelijkse interactie met kinderen samenhangt met een betere cognitieve ontwikkeling (Bartels, Rietveld, Van Baal & Boomsma, 2002). Ouderlijke sensitiviteit heeft onder meer tot gevolg dat kinderen zelfregulatie ontwikkelen, meer zelfvertrouwen (self-efficacy) krijgen, zich vrij voelen om de wereld te ontdekken en nieuwe dingen te proberen, waardoor ze vaardigheden leren (Mesman, 2010).

Voor de ontwikkeling van kinderen is het verder van belang dat ouder en kind veel gesprekjes met elkaar hebben met een 'rijk' taalniveau. Laagopgeleide ouders praten minder met hun kinderen, hebben kortere zinnen, gebruiken minder begrippen, hebben in geringere mate gedecontextualiseerd taalgebruik et cetera. Laagopgeleide ouders grijpen verder relatief vaak in zonder uitleg te geven en bieden het kind minder vaak relevante aanwijzingen dan hoger opgeleide ouders. Een spel voeren ze bijvoorbeeld in de eerste plaats resultaatgericht uit. Leren door imitatie staat bij hen voorop; ze zetten het kind niet zo snel aan tot zelfstandig denken of zelf ontdekken. Voor laagopgeleide ouders staat het presteren bij kennisverwerving voorop (productgericht) en is er vooral sprake van eenrichtingsverkeer. Een meer interactieve houding die initiatieven van het kind honoreert, bevordert de ontwikkeling van het kind waardoor het kind een betere start in groep 3 heeft. Daarnaast lokt ondersteunend gedrag een actieve inbreng van het kind uit door erkenning van zijn intenties, belevingswereld en mogelijkheden en ontstaat er bij het kind een actieve leerhouding waarmee deze meer kans maakt op school (Groenestege & Legters, 1995).

Ook is er een informatie tekort bij laagopgeleide ouders over de ontwikkeling en opvoeding van kinderen die op het punt staan om de overstap naar de basisschool of naar groep 3 te maken, alsook over de werkwijzen en verwachtingen van de school (Menheere & Hooge, 2010).

Behalve factoren gelegen bij de ouders en in het gezin zijn schoolprestaties ook te verklaren uit kenmerken van het kind zoals aanleg en het hebben van beperkingen. Het beleid rond voor- en vroegschoolse educatie en onderwijsachterstanden richt zich echter niet op factoren die te maken hebben met de aanleg van kinderen maar op kinderen die een ontwikkelingsachterstand

dreigen op te lopen of hebben door een weinig stimulerende omgeving (van Rooijen & Zoon, 2012).

3.2 Aan te pakken factoren

- Kinderen van laagopgeleide ouders hebben bij aanvang van het onderwijs (groep 1) al een achterstand in hun ontwikkeling. Dit wordt met name veroorzaakt door een minder stimulerend en ondersteunend gezinsklimaat. Bij Opstap gaan ouders met hun kind thuis activiteiten doen zodat de ontwikkeling van het kind wordt gestimuleerd. De inhoud van de activiteiten sluit aan bij wat kinderen aan kennis en vaardigheden nodig hebben in het onderwijs. Met name de cognitieve en taalontwikkeling van het kind wordt hierdoor bevorderd (subdoel 1 bevordering cognitieve- en taalontwikkeling). Kinderen maken dan een betere start in groep 3.

- Opstap bevordert een (meer) ondersteunende en stimulerende omgang (ouder-kindinteractie) van ouders met hun kind wat zal leiden tot een meer actieve leerhouding bij het kind (subdoelen 2 en 3: bevordering actieve leerhouding en bevorderen ouder-kindinteractie). Ouders leren al doende de ontwikkelingsmogelijkheden van dagelijkse situaties en momenten waarin kinderen spelenderwijs ervaringen opdoen te herkennen, te benutten en te verrijken door aan te sluiten bij het kind, het kind te volgen en spelenderwijs kennis en taal toe te voegen (kwaliteit interactie doel 3).

3.3 Verantwoording

Opstap is een twee jaar durende gezinsgericht programma dat zich richt op het vergroten van de onderwijskansen van kinderen met laagopgeleide ouders. Door bevordering van de kwaliteit van interactie tussen ouder en kind én door het bieden van gestructureerde activiteiten die ouder en kind samen uitvoeren wordt de cognitieve- en taalontwikkeling van kinderen bevordert en een actieve leerhouding bij kinderen bewerkstelligt.

Opstap is gebaseerd op inzichten over de relatie tussen de kwaliteit en de inhoud van gezinsopvoeding en kennis en vaardigheden die kinderen nodig hebben voor succesvolle deelname aan het onderwijs. Het fundament is een eclectisch-theoretisch kader. Diverse denkbeelden zijn in ogenschouw genomen. Bij de ontwikkeling van Opstap is men er onder meer van uitgegaan dat kinderen van nature geneigd zijn kennis en vaardigheden te verwerven (Piaget In: Groenestege & Legters, 1995) en dat zij dit op een actieve manier doen. Maar ook dat hun sociale omgeving een belangrijke rol vervult in de stimulering van deze spontane ontwikkelingsprocessen en vooral van hogere vaardigheden (Vygotsky, 1962). De hechtingstheorie alsmede het sociaal-constructivisme (na Vygotsky) vormen de basis voor de centrale rol die de ouder-kindinteractie binnen Opstap vervult.

Stimulering ouder-kindinteractie

Een voorwaarde om de cognitieve ontwikkeling en de taalontwikkeling van het kind te stimuleren is het verrijken van de ouder-kindinteractie zodat het kind zich goed kan ontwikkelen en een actieve leerhouding verwerft. Een sensitief responsieve aanpak van de ouder draagt bij aan een goede ontwikkeling van het kind en het ontstaan van een actieve leerhouding bij het kind. Een actieve leerhouding is van substantieel belang voor schoolsucces (Groenestege & Legters, 1995).

Responsiviteit wordt gedefinieerd als het vermogen van de ouder om op een directe, consistente en adequate manier te reageren op de signalen en/of behoefte van het kind. Hierbij gaat het volgens Landry (2008) zowel om sociaal-emotioneel aansluiten (ondersteunen) als cognitief aansluiten (stimuleren).

Een sensitief-responsieve aanpak krijgt bij Opstap gestalte door verrijking van de ouder-kindinteractie voor wat betreft de:

1. Kwantiteit. Opstap biedt gedurende twee jaar activiteiten aan om vijf maal per week te doen. Dit stimuleert de ontwikkeling van het kind. Bij de beschrijving van de activiteiten en tijdens de huisbezoeken/kringbezoeken worden aan de ouders tips gegeven om in dagelijkse situaties het geleerde toe te passen.

2. Inhoud. De ouders brengen door het met het kind doen van de activiteiten (gericht op alle ontwikkelingsgebieden; de zes oriëntaties), in interactie met hun kind, taal en kennis over die de ontwikkeling van het kind bevordert.

3. Kwaliteit. Aansluitend bij Van Lieshout (Groenestege & Legters, 1995) worden binnen de kwaliteit van interactie drie componenten onderscheiden, te weten:

a. Een affectief-relationale component: Dit heeft betrekking op de ondersteuning van de ouder naar het kind toe. De ouder creëert een veilige sfeer door het kind te laten merken dat zij vertrouwen heeft in zijn kunnen, door het kind te prijzen bij successen, aan te moedigen als het tegen zit en in te gaan op getoonde emoties.

b. Een gedragsregulerende component: Hierbij toont de ouder respect voor de autonomie van het kind door zijn initiatieven te herkennen en te erkennen, maar ook geeft zij effectief leiding door te structureren en grenzen te stellen.

c. Een informatieve component: De informatieve component houdt in dat de ouder regelmatig gesprekken heeft met het kind, informatie geeft en zodanig uitleg geeft aan het kind dat de informatie overkomt.

In Opstap zijn deze drie componenten onderscheiden in vijf gedragsdimensies.

1. Ondersteunende presentie

2. Respect voor autonomie
3. Structureren
4. Grenzen stellen
5. Kwaliteit van de instructie.

Deze gedragsdimensies zijn voor de ouders geconcretiseerd in de volgende interactieboodschappen (vuistregels):

1. Kijk en luister naar je kind (ondersteunende presentie)
2. Volg je kind (respect voor autonomie)
3. Praat met je kind (kwaliteit van instructie)
4. Moedig je kind aan (ondersteunende presentie)
5. Bied je kind structuur (structureren en grenzen stellen)

Deze vuistregels zijn op vier manieren in het programma verwerkt: 1. Door aanwijzingen op de instructiebladen; 2. Door het voordoen en bespreken ervan door de contactmedewerksters tijdens de huisbezoeken/kringbezoeken; 3. Door een uitgebreide voorlichting op de groepsbijeenkomsten; 4. Door workshops, waarbij de ouders en hun kinderen aanwezig zijn. De coördinator en contactmedewerkster hebben daarbij de gelegenheid de ouder-kindinteractie te observeren en op grond daarvan een aanbod per gezin samen te stellen.

Stimulering Cognitieve- en taalontwikkeling van de kinderen

Een van de doelen van Opstap is stimulering van de cognitieve en taalontwikkeling van de kinderen. Deze doelstelling heeft betrekking op de inhoud van de spel-leeractiviteiten die een rechtstreekse voorbereiding vormen voor het onderwijs.

Het programma bestaat uit 600 spel-leeractiviteiten met een opklimmende moeilijkheidsgraad.

De activiteiten die beschreven staan op werkbladen voor de ouders hebben een tweeledig doel: enerzijds de kinderen gericht kennis en vaardigheden aanreiken die nodig zijn om mee te komen in groep 3 en anderzijds ouders middelen in handen geven om gericht activiteiten samen met hun kind uit te voeren op een interactieve manier.

Bij de ontwikkeling van de activiteiten hebben drie uitgangspunten een rol gespeeld:

- De inhoud moet aansluiten bij het curriculum zoals dat in de eerste groepen van het basisonderwijs wordt gehanteerd. Een dergelijk curriculum heeft voor ouders een grote mate van herkenbaarheid en motiveert hen aan het programma mee te werken.

- Het programma bevat naast specifieke doelen die bijdragen aan de kerndoelen van de basisschool (voorbereiden op het lezen en rekenen), ook algemene doelen zoals waarnemings-, taal en denkontwikkeling. Uit onderzoek blijkt namelijk dat niet alleen specifieke vaardigheden effect hebben op het lezen en rekenen, maar ook algemene cognitieve vaardigheidsaspecten van belang zijn (Walberg, 1986; Van Dongen, 1984 en Van Kuyk, 1992 In: Groenestege & Legters, 1995) en dat een combinatie wederzijds versterkend werkt (Walberg, 1986; Van Dongen, 1984 en Van Kuyk, 1992 In: Groenestege en Legters, 1995). Enerzijds is aansluiting gezocht bij het curriculum van groep 1 en 2, waarin de brede ontwikkeling op de voorgrond staat, anderzijds bij het curriculum van groep 3, waarin het leren lezen en rekenen als meer specifieke doelen centraal staan.

- Daarnaast is bij de uitwerking van het cognitieve programma onder meer uitgegaan van theorieën en onderzoek over ontluikende geletterdheid (Verhoeven & Van Kuyk 1991 In: Rispens et al., 1992) en gecijferdheid (Gelman & Galistel 1978 In: Rispens et al., 1992; Toll & Van Luit, 2014).

Er wordt uitgegaan van de spontane ontwikkelingsprocessen van ontluikend geletterdheid en gecijferdheid die de mogelijkheid bieden om aan te sluiten bij zowel de thuis- als de schoolsituatie.

De leerinhoud van de activiteiten heeft vooral betrekking op de cognitieve en taalontwikkeling. Door de activiteiten verwerven kinderen kennis en vaardigheden die noodzakelijk zijn voor een goede start in groep 3. Niet alleen is er een opbouw in moeilijkheidsgraad, maar de activiteiten sluiten ook aan bij de dagelijkse situatie in gezinnen en de belevingswereld van kinderen en nodigen uit tot interactie. De bedoeling is dat ouders dagelijkse situaties op een plezierige manier leren benutten als 'leermomenten' voor hun kinderen; 'informeel leren' in het gezin wordt zo bevorderd.

De cognitieve en de talige ontwikkeling zijn uitgewerkt in zes oriëntaties, te weten: 'objecten', 'rekenen', 'tijd', 'ruimte', 'taal' en 'lezen'. Er wordt gesproken over oriëntaties omdat het doel niet is kinderen feitenkennis bij te brengen, maar hen rijke ervaringen te laten opdoen en een betrokken houding te stimuleren.

- Oriëntatie op objecten bevat de onderdelen: kenmerken (bijv. kleur), motoriek (bijvoorbeeld knippen), handelen met objecten (bijvoorbeeld sorteren) (McShane 1991 In: Rispens et al., 1992; Van Kuyk, 1990; Van Kuyk, 1992).

- Oriëntatie op rekenen omvat vergelijken, tellen, getallen en probleemoplossen (Treffers & De Moor 1990 In: Rispens et al., 1992; Van Kuyk, 1990; Van Luit & Toll, 2012).

- Oriëntatie op ruimte gaat om het eigen lichaam en om het leggen van ruimtelijke relaties (Van Kuyk 1985 In: Rispens et al., 1992).

- Oriëntatie op tijd is gericht op dagindeling, seizoenen en maanden van het jaar (Extra 1992 In: Rispens et al., 1992).

- Oriëntatie op taal omvat woordenschat, luisteren en spreken (Extra 1992b In: Rispens et al., 1992; Verhoeven & Mommers 1989 In: Rispens et al., 1992; Verhoeven & Van Kuyk 1991 In: Rispens et al., 1992).
- Oriëntatie op lezen gaat over schriftoriëntatie, rijm, auditieve en visuele aspecten, ervaring met letters en klanken en meta-linguïstische vaardigheden (Verhoeven & Mommers 1989 in Rispens et al. 1991; Verhoeven & Van Kuyk 1991 in Rispens et al., 1992).

Wat betreft de oriëntaties taal en lezen kan uit onderzoek worden geconstateerd dat morfologische en syntactische vaardigheden zich nog het meest autonoom lijken te ontwikkelen. Deze vaardigheden zijn minder afhankelijk van omgevingsbeïnvloeding dan bijvoorbeeld het uitsluitend met linguïstische middelen verwoorden van ervaringen schoolloopbaan (Olson, Sulzby & Teale 1991 in Groenestege & Legters, 1995). Het ontstaan van een rijke en gevarieerde woordenschat, kennis van structuur en opbouw in verhalen, taalgebruik dat het hier en nu overstijgt, metalinguïstische vaardigheden en ervaringen met geschreven taal zijn erg afhankelijk van omgevingsbeïnvloeding (Olson & Torrance 1983 in Groenestege & Legters 1995; Henrichs, 2010) en van groot belang voor een voorspoedige schoolloopbaan (Olson, Sulzby & Teale 1991 in Groenestege & Legters 1995; Aarts et al., 2006; Henrichs, 2010).

Ter illustratie van de uitwerking van de oriëntaties beschrijven we hier de oriëntatie op objecten en de oriëntatie op taal.

Oriëntatie op objecten

Deze oriëntatie richt zich op de ontwikkeling van de waarneming waarbij de aandacht vooral uitgaat naar het leren van universele kenmerken die aan alle objecten waarneembaar zijn, zoals kleur, vorm, grootte en de concepten die daarbij horen, zoals rood, geel, groot, kleiner enz. Daarnaast wordt aandacht besteed aan het handelen met objecten. Dit bestaat uit twee aspecten: het manipuleren van objecten als exploratie en het uitvoeren van waarneembare denkoperaties, waarmee objecten op hun waarneembare kenmerken worden geordend. Het tweede is het handelen met objecten waarin de motorische component van het handelen voorop staat. Hierbij gaat het om het hanteren van gebruiksvoorwerpen die bij de activiteiten gebruikt worden zoals schaar, potlood, stiften enz.

Oriëntatie op taal

Bij de oriëntatie op taal komen aan de orde:

- . woordenschat;
- . luistervaardigheid;
- . spreekvaardigheid: eenvoudige vragen beantwoorden naar aanleiding van een verhaaltje; kort vertellen van een verhaaltje aan de hand van enkele tekeningen; verwoorden van korte opdracht of gebeurtenis; stimulering van taalgebruik dat hier en nu overstijgt (gedecontextualiseerd woordgebruik);
- . structuur en opbouw van verhalen;
- . stimulering metalinguïstische vaardigheden.

De activiteiten zijn thematisch geordend en weerspiegelen zo in grote lijnen de zich uitbreidende leefwereld van kinderen. Bij de uitwerking verschuift het accent van receptief (begrijpen) naar toenemend productief taalgebruik (spreken). In het eerste jaar wordt relatief veel aandacht besteed aan vergroting van de woordenschat, in het tweede jaar is er meer aandacht voor de structuur van teksten. Eenvoudige taalfuncties, zoals benoemen en beschrijven, komen vanaf het begin aan bod, meer gecompliceerde analytische functies, zoals redeneren en vergelijken, krijgen meer aandacht in het tweede programmajaar.

Elke week opent met een introductieverhaal

en regelmatig staat een voorleesboekje op het programma. Het werken met deze introverhalen wordt als volgt opgebouwd:

- . Voor het lezen: met het kind worden verwachtingen over het verhaal opgebouwd door alvast naar plaatjes te kijken en erover te praten. Aanvankelijk is dit beperkt tot kijken, spontaan reageren en benoemen. Later volgen vragen over leesverwachting en mogelijk verloop van het verhaal (leesvoorspelling).

Verantwoording aanpak

Duur programma

Opstap duurt twee jaar, heeft wekelijkse contactmomenten en een gestructureerd curriculum. Langdurig, frequent contact is een van de kenmerken van succesvolle programma's, evenals een goed opgebouwd curriculum gericht op het vergroten van vaardigheden van ouders (Samuelson, 2010).

Inzet van contactmedewerksters

Contactmedewerksters dienen als het model voor de ouders uit de doelgroep. Ze instrueren ouders, gaan op huisbezoek, doen voor en bespreken problemen met de uitvoering. Omdat ze veelal afkomstig zijn uit de doelgroep en veelal dezelfde taal spreken hebben ze makkelijker toegang tot de gezinnen dan coördinatoren, die vaak niet de taal van de gezinnen spreken. Onderzoek van Musick en Stott (in Groenestege & Legters, 1995) laat zien dat het inschakelen van medewerksters uit de doelgroep bij stimuleringsprogramma's een positieve invloed kan hebben op de effectiviteit.

Uitvoering in sterkste taal van de ouders

In Opstap vindt instructie door de contactmedewerkster bij voorkeur in de eigen taal plaats. Dagelijkse Opstap activiteiten voeren ouder en kind uit in de taal die ze normaal ook met elkaar spreken.

Opstap beoogt, onder meer, een verrijking van de taalinteractie in dagelijkse situaties (spontaan/informeel taalgebruik). Een goede ontwikkeling van de moedertaal is bevorderlijk om de tweede taal te verwerven (Scheele, 2010). Indien de ouder in de sterkste taal met het kind praat, is de kans groter dat de taal 'rijker' is, dat concepten zijn ingebed in een rijke context en dat 'diepere woordkennis' ontstaat. Dit vergemakkelijkt het leren van de begrippen in het Nederlands. Door voor de sterkste taal te kiezen, wordt tevens het risico vermeden dat de ouder incorrect Nederlands tegen het kind spreekt.

Huisbezoeken

Tijdens huisbezoeken, krijgen opvoeders instructie over het materiaal door de contactmedewerksters. Het houden van huisbezoeken is effectief gebleken. Een overzicht van onderzoek naar programma's met huisbezoeken (Gaylor & Spiker, 2012) geeft aan dat er vaak (bescheiden) positieve effecten worden gevonden op de ontwikkeling en gedrag van kinderen en opvoedvaardigheden. Huisbezoeken hebben het meeste effect bij achterstandsgezinnen, alleenstaande ouders of tienerouders.

Het houden van huisbezoeken heeft veel voordelen. De contactmedewerkster kan aansluiten bij de individuele situatie van de ouder en transfer naar het dagelijks leven is makkelijk. De ouder is in een huisbezoek eerder geneigd om vragen te stellen en knelpunten bij de voortgang van Opstap of in de omgang met haar kind bespreekbaar te maken. De contactmedewerkster kan een vertrouwelijke individuele relatie opbouwen met de ouder. Dit vergemakkelijkt het signaleren van mogelijke problemen die betrekking hebben op de voortgang van Opstap of problemen van meer algemene aard en, via de coördinator, doorverwijzen. Huisbezoeken zijn zowel bij Opstap-regulier als bij Opstap-groepsgewijs (hetzij minder frequent) belangrijk onderdeel van de aanpak.

Onderzoeken laten zien dat een combinatie van huisbezoeken en groepsbijeenkomsten de grootste effecten laten zien (Samuelson, 2010).

Groepsgewijze instructie en voorlichting

Groepsgerichte interventies gericht op kennis van ouders blijken effectief wanneer ze gericht zijn op concrete zaken zoals ontwikkeling, veiligheid en gezondheid en met name bij ouders uit risicogroepen met beperkte kennis over opvoeding en ontwikkeling (Moran, Ghate & Van der Merve, 2004). Inhoudelijke kenmerken van dergelijke programma's die bij dragen aan de effectiviteit zijn onder meer:

- ouders leren gedrag dat veranderd moet worden identificeren en monitoren;
- de cursus/training biedt de gelegenheid om ouders te laten zien hoe bepaalde technieken toegepast kunnen worden en biedt de gelegenheid voor oefening van technieken om gedragsverandering te bewerkstelligen (Watson, White, Tuplin & Huntsman, 2005; Bunting, 2004; Moran et al., 2004).

Zowel de werkwijze binnen de kringbezoeken van Opstapje groepsgewijs als de werkwijze binnen de groepsbijeenkomsten sluiten hierbij aan. Tijdens kringbezoeken oefenen ouders door middel van rollenspel met de uitvoering van de concrete spelactiviteiten en met het toepassen van de vuistregels. In de groepsbijeenkomsten krijgen ze informatie over thema's die te maken hebben met opvoeding en ontwikkeling van jonge kinderen. Verschillende werkvormen worden hierbij gebruikt, zoals groeps gesprekken waarin ervaringen van ouders worden uitgewisseld, rollenspellen, audiovisueel materiaal met voorbeelden van interacties tussen ouders en kinderen en voorlichting.

Instructie door middel van uitleg en rollenspel

De contactmedewerkster gebruikt tijdens de huisbezoeken en kringbezoeken uitleg en rollenspel om de inhoud van de activiteiten en de toepassing van de vuistregels aan de ouders over te dragen. Interactieve methodes zoals rollenspel en het oefenen van vaardigheden met de kinderen vergroten het effect van een methode (Samuelson, 2010). De contactmedewerkster heeft hierbij een voorbeeldfunctie en is dus model voor de ouder in hoe zij met 'het kind' omgaat. De ouder leert dus door participerende observatie en modeling van de contactmedewerkster.

Deze wijze van overdracht sluit aan bij het model van Kolb over leerstijlen (Kolb, 1983).

Kolb onderscheidt vier leerstijlen en constateert dat mensen met een lage opleiding veelal een praktijkgerichte leerstijl hebben, de zogenoemde 'doeners'. De doener leert het beste van leeractiviteiten waarbij:

- . hij zich kan richten op praktische zaken;
- . er technieken worden getoond met duidelijke praktische voorbeelden;
- . hij de kans krijgt om dingen uit te proberen en te oefenen onder begeleiding van een expert (Kolb, 1983).

De praktijkgerichte leerstijl van laagopgeleide ouders vraagt vooral om 'oefenen' en 'doen'. Geschikte leervormen zijn dus: voordoen hoe het niet moet en hoe het wel moet (bijvoorbeeld door modeling of in een rollenspel), een filmpje daarover laten zien, cursisten een casus uit de praktijk laten oplossen, cursisten (onder begeleiding) laten oefenen, daar feedback op geven,

nogmaals laten oefenen, etc. Door praktijkgericht te leren, wordt de transfer van het geleerde naar de praktijk ook gemakkelijker (Scholt, Dekkers & Ketelaar, 2010).

De wijze waarop in Opstap de overdracht van informatie/activiteiten plaatsvindt sluit hierbij aan. De contactmedewerkster doet voor, de ouder doet na en de contactmedewerkster geeft feedback. Vervolgens wordt opnieuw deze cyclus uitgevoerd.

3.4 Werkzame elementen

Samenvatting werkzame ingrediënten:

- . Twee jaar durend programma met wekelijkse contactmomenten met ouders;
- . Gestructureerd curriculum van activiteiten die de ouders thuis met hun kind doen, zodat de ontwikkeling van hun kind wordt gestimuleerd en hun kind een betere start maakt in groep 3;
- . Gerichte aandacht voor het bevorderen van de ouder-kindinteractie aan de hand van concreet uitgewerkte vuistregels voor interactie. Ouders leren, met behulp van vuistregels voor de ouder-kindinteractie, hun kind te ondersteunen en te stimuleren in zijn ontwikkeling;
- . Uitvoering van activiteiten tussen ouder en kind in de sterkste taal;
- . Overdracht van activiteiten door instructie en rollenspel;
- . Huisbezoeken waarbij aandacht is voor de individuele behoeftes van gezinnen en waarmee problemen in het gezin worden signaleerd en waar nodig worden doorverwezen.
- . Groepsgewijze voorlichting over opvoeding en ontwikkeling (groepsbijeenkomsten).

4. Uitvoering

4.1 Materialen

- . 60 weekboeken met instructies en activiteiten voor de ouders en kinderen.
- . 22 voorleesboekjes in vijf talen en een verhalenbundel in twee talen.
- . Materialendoos met onder meer een spelbord en knutselmaterialen.
- . Digitale prentenboeken (22 Bereslimme Boeken).
- . Educatieve games van Bereslim: Samenslim (groep 1) en Letters in Beweging (groep 2).
- . Inlog voor ouders en begeleiders naar de prentenboeken en games van Bereslim (Bereslimme Boeken, Samenslim en Letters in Beweging).
- . A4 (voor ouders) en A3 vuistregels (voor instructie-doeleinden) en posters vuistregels.
- . Handleiding coördinatoren Opstap.
- . Handleiding contactmedewerksters Opstap.
- . Handleiding training contactmedewerksters Opstap.
- . Handleiding integratie Bereslim.
- . Instructiebladen voor ouders bij Bereslimme Boeken, bij Samenslim en bij Letters in Beweging.
- . De Oudercursus 'Omgaan met media'.
- . Opgroeien en opvoeden in beeld (voor begeleiding laaggeletterde ouders bij vragen over ontwikkeling, ouder-kindinteractie en opvoeding).
- . De Oudercursus 'Ouders Actief': Themabijeenkomsten over peuters en kleuters.
- . Brochure: Spelenderwijs meer onderwijskansen. Beschrijving van de Stapprogramma's.
- . Brochure: Een goede start begint thuis. Resultaten onderzoek naar Instapje, Opstapje en Opstap.
- . Er is een algemene folder en een folder voor de werving van ouders (NL en Turks).
- . Diploma voor de kinderen en hun ouders.
- . (Voortgangs)registratie formulieren en evaluatieformulieren voor coördinatoren en contactmedewerksters.

Bij de 600 activiteiten in de weekboeken zijn geanimeerde prentenboeken (Bereslimme boeken) en educatieve games (Samenslim en Letters in Beweging) toegevoegd. Hierbij is een oudercursus 'Omgaan met media' ontwikkeld, een handleiding Integratie Bereslim en instructiebladen voor de ouders bij Bereslimme Boeken, Samenslim en Letters in Beweging. Via een speciale inlog kunnen ouders en begeleiders gebruik maken van de activiteiten en materialen. Door middel van een leerlingvolgsysteem wordt de voortgang van de kinderen bijgehouden.

4.2 Type organisatie

Welzijnsinstellingen en basisscholen kunnen Opstap uitvoeren.

4.3 Opleidingen en competenties

De coördinator dient minimaal een hbo-opleiding (pedagogische richting) te hebben afgerond. De contactmedewerksters hebben minimaal een mbo-niveau (pedagogische opleiding) en zijn bij voorkeur afkomstig uit doelgroep waarmee gewerkt gaat worden. Bovendien spreken zij bij voorkeur de taal van de doelgroep.

Het Nederlands Jeugdinstituut (NJI) maakt met nieuwe coördinatoren van Opstap afspraken over training en begeleiding. Voor beginnende coördinatoren is er een training- en begeleidingsprogramma in hun eerste programmaperiode (twee jaar)aangeboden door het Nederlands Jeugdinstituut. Beginnende coördinatoren nemen deel aan een verplichte introductietraining Opstap van een (minimaal) dag. Ze worden vertrouwd gemaakt met de methodiek en materialen van het programma. Daarna ontvangen ze begeleiding in twee intervisiebijeenkomsten, is er regelmatig contact per mail of telefoon en indien gewenst of noodzakelijk geacht (door het NJI) vindt coaching op locatie plaats. Na de eerste programmaperiode van twee jaar doen coördinatoren mee aan het reguliere aanbod.

Voor contactmedewerksters wordt een tweedaagse-introductietraining verzorgd door de coördinator. Hierin wordt aandacht besteed aan de functie van contactmedewerkster, de methodiek en het materiaal van het programma en de beroepshouding van de contactmedewerkster. Vervolgens worden ze wekelijks getraind en begeleid door de coördinator. Voor contactmedewerksters die Opstap groepsgewijs uitvoeren is er een extra trainingsaanbod gericht op onder meer instructie geven in groepsverband en groepsprocessen. Er is een checklist met een overzicht van de kennis en vaardigheden die een contactmedewerkster dient te hebben bij start van haar werk voor Opstap en welke kennis en vaardigheden ze dient te verwerven. Op basis daarvan maakt de coördinator een programma voor deskundigheidsbevordering. De leerinhoud en werkvormen zijn te vinden in de Handleiding training contactmedewerksters.

4.4 Kwaliteitsbewaking

Er zijn basiskenmerken (aspecten die minimaal aanwezig moeten zijn bij de uitvoering zoals huisbezoeken, groepsbijeenkomsten) van Opstap verantwoord en beschreven (in de handleiding voor coördinatoren) en er zijn formulieren opgenomen om de voortgang te volgen en te evalueren met ouders. Deze worden op lokaal niveau gebruikt om de voortgang te volgen en om een beeld te krijgen van de klanttevredenheid. Op basis daarvan wordt een jaarrapportage voor de financier gemaakt. Dit wordt ook naar het NJI gestuurd.

De coördinator bewaakt de kwaliteit van uitvoering van haar eigen project. Zij is verantwoordelijk voor de training en begeleiding van de contactmedewerkster en houdt met haar regelmatig voortgangsgesprekken. Hierbij maakt de coördinator gebruik van voortgangsformulieren die door de contactmedewerkster zijn ingevuld.

Verder organiseert het NJI twee keer per jaar een bijeenkomst voor de coördinatoren waarin wordt gesproken over beleidsontwikkelingen en de voortgang van de lokale praktijk van Opstap. Tevens is er intervisie in kleine groepen over praktijksituaties. Het NJI geeft op de bijeenkomsten informatie door over ontwikkelingen rond Opstap en houdt de vinger aan de pols wat betreft de kwaliteit.

4.5 Randvoorwaarden

Er dient een instelling te zijn die verantwoordelijk is voor de uitvoering van Opstap. Deze instelling treedt op als werkgever voor de coördinator en de contactmedewerksters en zorgt tevens voor de randvoorwaarden, zoals werkruimte en een trainingsruimte voor de groepsbijeenkomsten. Verder draagt de instelling zorg voor de start van het programma en ondersteunt zij de coördinator en contactmedewerksters bij de uitvoering van hun taken.

Randvoorwaarden:

- . onderbrengen van het programma bij een uitvoerende instelling die als werkgever fungeert en zorgt voor de training en begeleiding van de medewerksters van Opstap;
- . benoemen van de Opstap-coördinator en contactmedewerksters;
- . voldoende budget voor minimaal een programmaperiode;
- . goede inbedding in het beleid van de gemeente, duidelijke afspraken maken met ambtenaren, goede afstemming met andere programma's en activiteiten;
- . opzetten van of aansluiten bij een netwerk, bij voorkeur zowel op stedelijk als op wijkniveau;
- . afspraken maken met instellingen over voortgang, continuïteit en samenwerking, bij bijvoorbeeld de werving van gezinnen, pr en doorverwijzen bij problemen.

Taken uitvoerende instelling

De organisatie die verantwoordelijk is voor de uitvoering van Opstap, de werkgever, dient zorg te dragen voor personeelsbeleid, training en begeleiding van medewerksters (coördinatoren en contactmedewerksters), faciliteiten, inbedding en continuïteit van het programma.

Het personeelsbeleid betreft:

- . benoeming van een - bij voorkeur allochtone - Opstap-coördinator met voldoende uren voor haar taken;

- . werving en selectie van de contactmedewerksters, in samenwerking met de coördinator;
- . vastleggen van taak- en functieomschrijvingen;
- . dragen voor goede arbeidsvoorwaarden en scholingsmogelijkheden voor de medewerkers.

Training en begeleiding van de coördinator betekent:

- . deelname aan de introductietraining van het Nederlands Jeugdinstituut;
- . werkbegeleiding en ondersteuning;
- . zorg dragen voor alle benodigde scholingsmaterialen en vakliteratuur.

Training en begeleiding van de contactmedewerksters omvat:

- . een introductietraining en inwerkperiode;
- . wekelijkse training door de coördinator;
- . functiegerichte trainingen.

Faciliteiten waarvoor de werkgever zorgt:

- . aanschaf van alle noodzakelijke materialen voor coördinator, contactmedewerksters en gezinnen;
- . een ruimte voor groepsbijeenkomsten, bijvoorbeeld bij de welzijnsinstelling of op school, met faciliteiten zoals pc's voor Bereslim;
- . kantoorvoorzieningen, voldoende opbergruimte voor alle materialen en andere benodigdheden;
- . ruimte en faciliteiten voor trainingen.

De werkgever bewaakt inbedding en continuïteit van Opstap, wat inhoudt dat hij:

- . zorg draagt voor deelname aan een structureel (beleidsmatig) overleg, bijvoorbeeld in het kader van de Lokaal Educatieve Agenda (LEA);
- . afspraken maakt over samenwerking en afstemming met andere organisaties;
- . zorgt voor inhoudelijk, financieel en strategisch beleid;
- . PR en communicatie verzorgt;
- . zorg draagt voor structurele inbedding en financiering.

4.6 Implementatie

Indien een locatie/gemeente belangstelling heeft om Opstap te doen krijgt deze informatie over de inhoud en de voorwaarden. Er volgt een adviesgesprek bij het NJi. Indien besloten is tot deelname vult de organisatie het formulier 'Bevestiging deelname Opstap' in. Tevens worden afspraken gemaakt over het (verplichte) trainings- en begeleidingstraject en het bestellen van de materialen. De startende projecten krijgen tevens ondersteuning bij de implementatie van Opstap; veelal per mail en telefonisch. Ook bezoeken zij een al bestaand project. Vervolgens is er een trainings- en begeleidingstraject voor de coördinator (zie elders).

Beginnende en ervaren coördinatoren kunnen twee keer per jaar deelnemen aan een landelijke bijeenkomst over ontwikkelingen gekoppeld aan een dagdeel. Ook bij nieuwe ontwikkelingen (zoals Bereslim) worden trainingen voor coördinatoren en/of contactmedewerksters georganiseerd.

Drie keer per jaar is er een nieuwsbrief, er is een vraagbaak (stapprogramma.nl) en een website.

4.7 Kosten

De kosten hangen erg af van de gekozen uitvoeringsvariant. Afhankelijk van de gekozen uitvoeringsvariant is dit € 1.000 tot € 2.000 euro per gezin per jaar. De kosten worden vooral bepaald door het aantal huisbezoeken (bij Opstap-groepsgewijs zijn minder huisbezoeken nodig) en het overheadpercentage dat wordt gehanteerd door de lokale organisatie.

Het werken met groepsgewijze instructie (kringbezoeken) is goedkoper dan het reguliere model met tweewekelijkse huisbezoeken. Het doen van huisbezoeken kost veel tijd. Per groep van 15 gezinnen is bij Opstap-regulier op jaarbasis ongeveer 18 uur effectief per week nodig. Dit kost € 1.620 per gezin. Bij Opstap-groepsgewijs worden voor dat bedrag twee tot drie keer zoveel gezinnen bereikt.

Het totaalpakket materiaal (weekboeken, voorleesboeken en materiaaldoos) kost in jaar 1: € 174,65 per en in jaar 2 € 150,10 per gezin. Het wordt goedkoper als de leesboeken en de materiaaldoos op leenbasis beschikbaar worden gesteld en/of een eigen bijdrage aan het gezin wordt gevraagd.

5. Onderzoek naar praktijkervaringen

De Wetenschapswinkel van de Universiteit van Tilburg (Van Laarhoven, 2002) heeft door middel van interviews en vragenlijsten bij twintig Turkse deelnemers in Waalwijk onderzoek gedaan naar hun mening over Opstap. Moeders zijn overwegend positief over het programma en wat ze daarvan geleerd hebben. Vooral de toename van sociale contacten, de verandering in de omgang met het kind en het feit dat het kind veel schoolse vaardigheden leert, worden zeer op prijs gesteld.

Tevens komt een 'heel positief beeld' van de maatschappelijke participatie van de deelnemers naar voren, vooral wat betreft de interesse in het onderwijs van het kind en de omgang met het kind.

Vanaf de ontwikkeling van Opstap (oud) werd de uitvoering van Opstap jaarlijks gevolgd. Uit deze monitoring, en diverse andere onderzoeken, bleek dat de doelgroep goed werd bereikt (Loggem & Pennings, 1997; Kooij, Loggem & Pennings, 2001; Van Tuyl & Siebes, 2006), dat het programma goed werd uitgevoerd door de ouders (Loggem & Pennings 1997: 90% van de dagtaken; Van Tuyl & Siebes 2006: 80%) en dat de uitval laag was (Loggem & Pennings 1997: gemiddeld over enkele jaren 10%; Van Tuyl & Siebes 2006: 6,3%). Een aantal keren is ook de mening bij leerkrachten (Averroès stichting, 1995), coördinatoren en ouders gepeild (Felix 1992; Van Tuyl & Siebes 2006), waarbij een vergelijkbaar beeld naar voren kwam als in het onderzoek in Tilburg (Van Laarhoven, 2002). De ouders waren zich meer bewust van het belang van school, hadden beter contact met school en meer plezier in het contact met het kind. Er was tevens een positieve ontwikkeling bij de moeders zelf te zien: meer zelfvertrouwen, meer motivatie om Nederlands te gaan leren en meer participatie in de samenleving (Van Tuyl & Siebes, 2006).

De jaarlijkse monitoring werd in 2009 gestopt vanwege gebrek aan financiën op landelijk en lokaal niveau. Er zijn geen aanwijzingen dat de doelgroep minder goed wordt bereikt. Wel worden meer nationaliteiten bereikt. Het NJi krijgt door de gegevens over de verkoop van de materialen een vrij goed beeld van het aantal gezinnen dat wordt bereikt. Verder wordt door de landelijke bijeenkomsten en de jaarrapportages van de projecten een beeld van de uitvoering verkregen.

6. Onderzoek naar effectiviteit

6.1 Onderzoek in Nederland

Voor de Turkse en Marokkaanse doelgroep zijn de effecten van Opstap onderzocht in een langdurig onderzoek dat bestaat uit vier deelonderzoeken: een hoofdonderzoek (pretest-posttest en korte termijn follow-up; Van Tuijl, 2001), een eerste vervolgonderzoek (follow-up twee jaar na beëindiging van het programma; Van Tuijl, 2002), een lange termijn follow-up (zes jaar na beëindiging; Van Tuijl, 2004; Van Tuijl & Siebes, 2006) en een observatieonderzoek onder een beperkte groep Turkse gezinnen (Van Tuijl, 2001). De verschillende deelstudies worden hieronder chronologisch besproken. (Opstap richt zich op kinderen van lager opgeleide ouders, dus van allerlei afkomst. Er werd onderzoek gedaan bij kinderen van Turkse en Marokkaanse afkomst omdat zij op dat moment de grootste groepen deelnemers waren. Het budget was ontoereikend om alle kinderen in het onderzoek te betrekken.)

Landelijk onderzoek

Het hoofdonderzoek

Het eerste effectonderzoek Van Tuijl (2001) van de Universiteit Utrecht betreft een studie naar schoolprestaties en het functioneren op school van Turkse en Marokkaanse kinderen (quasi-experimenteel design in de praktijk met follow-up). In de studie werden op enkele gestandaardiseerde toetsen de taal- en rekenprestaties van Opstap-kinderen vergeleken met prestaties van een controlegroep. De gegevens zijn afkomstig van 22 verschillende locaties. De experimentele groep bestaat uit 200 Turkse en Marokkaanse kinderen die Opstap hebben gevolgd. De controlegroep wordt gevormd door 100 Turkse en Marokkaanse kinderen die niet hebben meegedaan aan Opstap. Het onderzoek kent een quasi-experimenteel design. Er is geen sprake van een aselechte steekproef. Deelname aan het Opstap-programma is vrijwillig en deze ouders hadden er geen bezwaar tegen om mee te doen aan het onderzoek. De controlegroepen zijn grotendeels geworven op de scholen waar ook de Opstap-kinderen zitten. De kinderen in de experimentele groep en die in de controlegroep zijn vergelijkbaar voor wat betreft thuistaal, verblijfsduur in Nederland en opleidings- en beroepsniveau van de ouders.

Pretest-posttest-follow-up

Het hoofdonderzoek heeft vier meetrondes. Kort na het begin, variërend van twee weken tot drie maanden na de start van het programma, vindt een voormeting plaats. Een tweede meting is enkele weken na het begin van het tweede programmajaar. Aan het eind van het programma (na 2 jaar) wordt voor de derde keer gemeten. Zes tot negen maanden na beëindiging van Opstap vindt een korte termijn-follow-up plaats. De gegevens zijn vergeleken en getoetst met behulp van regressieanalyse, intertest-correlaties, gemiddelde scores, standaarddeviaties en Cohen's poweranalyse, multivariate covariantie-analyse (MANCOVA).

Resultaten

Het belangrijkste resultaat is dat Turkse én Marokkaanse kinderen die aan Opstap hebben deelgenomen, beter doorstromen naar groep 3 dan kinderen uit de controlegroep. Van de Opstap-leerlingen stroomt zeventig procent door naar groep 3 tegenover vijftig procent van de controlegroep. Doorstroming wordt beïnvloed door het prestatieniveau en door de beoordeling van taakgericht gedrag van het kind in de klas. Bij de Turkse groep blijkt het deelnemen aan Opstap een indirecte bijdrage te leveren aan de doorstroming, namelijk via betere testprestaties bij beëindiging van het programma en via beoordelingen van

de leerkracht. Bij de Marokkaanse groep is een dergelijk indirect effect wat minder duidelijk.

Aan het einde van het programma vertonen de Turkse Opstap-kinderen een significante voorsprong op de toetsen voorbereidend rekenen die in het Nederlands zijn afgenomen en op de Turkse woordenschattoets; er worden geen verschillen gevonden voor prestaties op de Nederlandse woordenschattoetsen. Bij de Marokkaanse Opstap-kinderen worden geen significante verschillen in toets prestaties gevonden.

Bij de korte termijn-follow-up (ongeveer een half jaar na beëindiging van het programma) zijn er op de toetsen geen significante verschillen meer tussen experimentele groep en controlegroep. Leerkrachten beoordelen het gedrag en prestaties van de Turkse experimentele groep als beter dan die van de controlegroep. Voor de Turkse groep heeft Opstap een duidelijk effect op de beoordeling door de leerkracht van inzet en Nederlandse taalprestaties van de kinderen. Voor de Marokkaanse kleuters vallen de beoordelingen van de leerkracht over het geheel alleen gunstiger uit op hun inschatting van de aansluiting van thuis en school.

Vervolgonderzoek

In aansluiting op het hoofdonderzoek is door Van Tuijl (2002) een vervolgonderzoek uitgevoerd, ruim tweeënehalf jaar na beëindiging van het programma en twee jaar na de korte termijn-follow-up. Hierbij zijn gegevens verzameld van 77 kinderen in de controlegroep en 142 in de experimentele groep. Er is een analyse uitgevoerd naar de uitval van scholen en leerlingen. Daaruit blijkt dat er geen sprake is van selectieve uitval.

De effecten van Opstap zijn in de eerste plaats vastgesteld aan de hand van doorstroming in het onderwijs. Daarnaast wordt aan de hand van leerkrachtbeoordelingen (nu in de vorm van rapportcijfers) en zo mogelijk testgegevens vastgesteld of de prestaties van controle- en programmakinderen vergelijkbaar zijn dan wel verschillen.

Resultaten

Sinds de start van het onderzoek zijn er van de Turkse groep significant meer Opstap-kinderen dan controlegroep-kinderen doorgestroomd naar groep 5 (65 procent tegen 49 procent). De onderzoeker concludeert dat Opstap voor de Turkse kinderen die het programma hebben gevolgd niet alleen een gunstige start in het onderwijs heeft betekend, maar ook op lange termijn effect heeft op hun doorstroming in het onderwijs. Van de Marokkaanse groep is sinds de start van het onderzoek 41 procent van de controlekinderen doorgestroomd tegenover 56 procent van de Opstap leerlingen, een verschil dat net niet significant is. Ook voor de Marokkaanse groep geldt dus dat deelname aan Opstap een gunstig effect heeft op de start in het onderwijs: een effect dat 2 jaar na beëindiging nog zichtbaar is.

De rapportcijfers zijn voor de Turkse kinderen in de experimentele en controlegroep vergelijkbaar, met uitzondering voor rekenen, waarvoor de experimentele groep significant lagere cijfers laat zien. Ook de Marokkaanse kinderen laten in beide groepen vergelijkbare rapportcijfers zien, op begrijpend lezen na. Voor dat laatstgenoemde onderdeel haalt de experimentele groep in groep 4 hogere cijfers, en in groep 5 juist weer lagere cijfers dan de controlegroep. De testprestaties laten geen verschillen zien, behalve bij begrijpend lezen: de Marokkaanse Opstap-kinderen laten in groep 4 betere prestaties zien dan de controlekinderen in deze etnische groep.

Observatieonderzoek

Van Tuijl (2001) is bij een beperkt aantal Turkse gezinnen nagegaan of Opstap aantoonbare veranderingen heeft opgeleverd in de kwaliteit van de interactie tussen moeder en kind. Bij de gezinnen thuis zijn bij de start en bijna een half jaar na afloop van het programma video-opnames gemaakt van moeder-kindinteracties tijdens een spelopdracht. Er zijn variabelen samengesteld die twee kernaspecten van de kwaliteit van interactie weergeven: de stimulering van cognitie en taal en de emotionele ondersteuning door de moeder. Uit dit observatieonderzoek onder Turkse moeders blijkt dat Opstap een positief effect heeft op de kwaliteit en de inhoud van de moeder-kindinteractie. Ruim een half jaar nadat de Opstap-moeders meededen aan het programma nemen ze (nog steeds) een meer stimulerende en ondersteunende houding aan in de interactie met hun kind dan de moeders uit de controlegroep. Tevens blijkt dat deze interactiekenmerken bijdragen aan betere testprestaties.

Onderzoek effecten op lange termijn

Aansluitend op het follow-up onderzoek tweeënehalf jaar na beëindiging van het programma verrichte Van Tuijl (2004) een onderzoek naar de effecten zes jaar na beëindiging. Het gaat in dit onderzoek om een groep kinderen die vanaf groep 1 van de basisschool gevolgd is en momenteel in twee groepen uiteen valt, namelijk een groep kinderen in groep 8 en een groep kinderen die een of meer malen gedoubleerd is en momenteel in groep 6 of 7 zit. In het onderzoek is nagegaan wat voor effecten Opstap heeft op de doorstroming in de basisschool, de CITO-eindtoetscores en het schooladvies aan het einde van de basisschool.

Van de 312 leerlingen die participeerden aan het einde van de korte termijn follow-up namen er 255 deel aan de lange termijn follow-up. 19% van de onderzoeksgroep is uitgevallen. Uitval is gelijk verdeeld naar de experimentele en controle-conditie. 120 kinderen zitten in groep 8. Bij de eindmeting is gebruik gemaakt van de Cito eindtoets resultaten en schriftelijke leerkracht-eindoordelen over het te volgen secundaire onderwijs.

Resultaten

Van de programmakinderen is 47 procent gedoubleerd tegenover 62 procent van de controlekinderen. Er blijkt een significant verschil in doorstroming vanaf start programma ($\chi^2 = 5.22$, p Bij de Turkse groep is het verschil in doublures 13 procent en in de Marokkaanse groep 16 procent. In beide gevallen doubleren Opstap kinderen minder vaak dan controlekinderen.

Nagegaan is of er uitdoving is opgetreden van het korte termijn resultaat van Opstap op de doorstroming van de kinderen. Dit blijkt niet het geval. Opstappers die sneller naar groep 3 zijn doorgestroomd doubleren in de jaren daarna niet vaker dan controlekinderen. Opstap is dus effectief als het gaat om doorstroming in het basisonderwijs, aldus de onderzoeker.

De Opstap kinderen laten op de Cito-toetsen vergelijkbare prestaties zien als controlekinderen. Bovendien krijgen ze vergelijkbare vervolgadvisen. Wel is er een betekenisvol verschil in advies voor de allerlaagste onderwijscategorie: de basisberoepsgerichte leerweg binnen de Turkse groep. De Turkse Opstap Opnieuw groep krijgt minder vaak dit vervolgadvis dan de Turkse controlegroep.

De winst van het programma zit volgens de onderzoeker vooral in een jaar onderwijsbesparing voor een deel van de Opstap Opnieuw kinderen.

Samenvatting directe aanwijzingen effectiviteit

Van Tuijl (2001, 2002, 2004): kinderen die aan Opstap hebben deelgenomen, stromen beter door naar groep 3 van de basisschool. Op sommige taal- en rekentoetsen scoren de kinderen beter dan de controlegroep, maar deze verschillen zijn bij korte termijn follow-up niet meer aanwezig. Kinderen die aan Opstap hebben deelgenomen, krijgen een betere beoordeling van de leerkracht. Na twee jaar blijken kinderen die aan Opstap hebben deelgenomen, beter door te stromen op de basisschool. Rapportcijfers zijn goeddeels vergelijkbaar met die van de controlegroep. Moeders die hebben deelgenomen aan Opstap, hebben een betere (meer sensitief-responsieve) interactie met hun kind. Aan het einde van de basisschool werd vastgesteld dat de Opstap-kinderen hun voorsprong in doorstroming op de controlegroep hadden behouden bij een gelijk prestatieniveau. Er was een verschil in zitten blijven van 17% in het voordeel van de Opstap-leerlingen. Hoewel de kinderen dus beter doorstroomden waren de Cito-toetsen minder. Bovendien krijgen de kinderen vergelijkbare vervolgadvisen. Daarnaast viel op dat in de Turkse controlegroep het percentage leerlingen dat verwezen was naar de laagste vorm van onderwijs, de basisberoepsgerichte leerweg, (46,3%) behoorlijk hoger was dan in de programmagroep (31,9%).

Kwetsbare kinderen profiteren het meest

Het onderzoek laat zien dat kinderen die bij intrede in groep 1 laag scoren op een intelligentietoets (lager of gelijk dan 85) meer groei vertonen in termen van IQ dan kinderen die hoger scoren (Van Tuijl & Siebes, 2006). De minder intelligente Opstap-kinderen bleven beduidend minder vaak (25%) zitten dan soortgelijke controlekinderen. Vooral de meest gedepriveerde kinderen hebben dus baat van Opstap in termen van groei in IQ en van een vlottere schoolloopbaan (Van Tuijl & Siebes, 2006).

Onderzoek in Amsterdam: Opstap effectief op lange termijn

Onderzoek door het SCO-Kohnstamm Instituut (Van Veen et al. 2004) naar de resultaten van het project Capabel in de Amsterdamse wijk Bos en Lommer toont net als het landelijk onderzoek van Van Tuijl en Siebes (2006) positieve effecten. In deze wijk richt Opstap zich voornamelijk op Turkse en Marokkaanse gezinnen. Het onderzoek toont aan dat kinderen die aan Opstap hebben deelgenomen, gemiddeld hogere rekenscores hebben dan een vergelijkbare groep kinderen zonder Opstap. Er is zowel gekeken naar effecten Opstap-oud als Opstap Opnieuw. Bij beiden werden effecten gevonden op rekenprestaties; bij Opstap oud ook op taalprestaties. Er waren echter van de deelnemers aan Opstap Opnieuw nog geen gegevens beschikbaar over de volledige schoolloopbaan. Er kan daarom, volgens de onderzoekers, niet worden geconcludeerd dat Opstap-Opnieuw beter werkt dan het oude Opstap of alleen effecten heeft op de rekenprestaties.

In tegenstelling tot het landelijk onderzoek naar Opstap Opnieuw (Van Tuijl & Siebes, 2006) werden er in Amsterdam geen significante verschillen gevonden wat betreft doubleren van de tweede naar de derde groep en derde naar vierde groep. Er waren echter maar beperkt gegevens daarover. De percentages wezen er wel op dat kinderen die aan Opstap of Opstap Opnieuw hadden deelgenomen iets vaker onvertraagd zijn.

Het onderzoek in Amsterdam kent een quasi-experimenteel design, er is geen aselechte steekproef. Deelname aan het Opstap-programma is vrijwillig. De controlegroepen zijn grotendeels geworven op de scholen waar ook de Opstap-kinderen zitten. De kinderen in de experimentele groep en die in de controlegroep zijn vergelijkbaar voor wat betreft thuistaal, verblijfsduur in Nederland en opleidings- en beroepsniveau van de ouders.

6.2 Onderzoek naar vergelijkbare interventies

Opstap is oorspronkelijk gebaseerd op het Israëlische gezinsinterventieprogramma Hippy, maar is grondig vernieuwd om optimaal aan te sluiten bij het Nederlands onderwijs en om inzichten over bevorderen van de ouder-kindinteractie te verwerken.

Er zijn diverse onderzoeken gedaan naar Hippy. Recent onderzoek (Lidell, Barnett, Diallo Roost & McEachran, 2011) toont dat Hippy de kloof tussen kinderen uit kansarme milieus en hogere milieus vermindert. Aan het begin van het programma scoorden de Hippy kinderen wat betreft cognitieve ontwikkeling - rekenen en lezen en schrijven - gemiddeld tot 30 procent onder de Australische norm. Na Hippy voldeden de kinderen aan de Australische norm. Bovendien hadden hun ouders veel geleerd. Enkele voorbeelden: de ouders hadden meer vertrouwen in hun rol van de opvoeding van hun kind, maakten meer gebruik van voorzieningen voor kinderen, voelden zich beter thuis in de wijk, waren meer betrokken bij het leren en de ontwikkeling van hun kind, hadden zelf vaardigheden geleerd die hun kansen op de arbeidsmarkt verbeterden.

Een andere studie over het onderzoek in Australië (Barnett, Diallo Roost & McEachran, 2012) toont positieve effecten op verschillende aspecten van schoolrijpheid en op prosociaal gedrag. Verder waren ouders meer betrokken bij het leren en de ontwikkeling van hun kind. En er was in mindere mate sprake van 'vijandig ouderschap'. De grootste effecten in deze studie werden echter gevonden wat betreft een meer stimulerende gezinssituatie en ouderlijke self-efficacy.

7. Overige informatie

7.1 Ontwikkeld door

Nederlands Jeugdinstituut
Postbus 19221
3501 DE Utrecht
T. (030) 230 63 44

8. Aangehaalde literatuur

- Aarts, R., Demir, S., Henrichs, L. F., Kurvers, J. & Laghazaoui, M. (2006). Ontluikende schooltaalvaardigheid in interacties tussen moeders en driejarigen. Op zoek naar schooltaalkenmerken in Nederlandse, Berber en Turkse gezinnen. *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen*, 25 (2), 21-38.
- Averroës stichting (1995). Met Opstap meer kans. Leerkrachtbeoordelingen als indicatie voor korte termijn-effecten van het Opstap-programma op de schoolprestaties van (vooral) Turkse en Marokkaanse kinderen in achterstandssituaties. Amsterdam: Averroës stichting.
- Bartels, M., Rietveld, M.J.H., Van Baal, G.C.M. & Boomsma, D.I. (2002). Genetic and Environmental influences on the Development of Intelligence. *Behavioural Genetics*, 22, 237-249.
- Barnett, T., Diallo Roost, F. & J. McEachran, J. (2012). Evaluating the effectiveness of the Home Interaction Program for Parents and Youngsters. *Family Matters*, 91, 27-37.
- Beekhoven, S., Ijsbrand, J. & Kooiman, P. (2011). Landelijke Monitor VVE. Utrecht: Sardes.
- Blok, H., Fukink, R.G., Gebhardt, E.C. & Leseman, P.P.M. (2005). The relevance of delivery mode and other programme characteristics for the effectiveness of early childhood intervention. *International Journal of Behavioral Development*, 29(1), 35-47.
- Bunting, L. (2004). Parenting Programmes: The best Available Evidence. *Child Care in Practice*, 10 (4), 327-343.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2013). Landelijke Jeugdmonitor. Jaarrapport 2013. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Dodge, K. A., Pettit, G. S. & Bates, J. E. (1994). Socialization Mediators of the Relation between Socioeconomic Status and Child Conduct Problems. *Child Development*, 65, 649-665.
- Felix, C.H. (1992). Waardering van het Opstapprogramma. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, SCO rapport 283.
- Gaylor, E. & Spiker, D. (2012). Home Visiting Programs and Their Impact on Young Children's School Readiness. SRI International, Center for Education and Human Services, USA (Published online August 2004). (Revised September 2012).
- Groenestege, I. & Legters, G. (1995). Opstap Opnieuw: een modern gezinsstimuleringsprogramma voor kinderen in achterstandssituaties. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Henrichs, L.F. (2010). Academic language in early childhood interactions. A longitudinal study of 3- to 6-year-old Dutch monolingual children. Doctoral dissertation. Amsterdam University. boxpress.nl.
- Kampen, A. van Klopogge, J., Rutten, S. & Schonewille, B. (2005). Voor- en vroegschoolse zorg en educatie: De toekomst verkend. Utrecht: Sardes.
- Kalthoff, H., Ince, D. & Berns, J. (2015). Handleiding coördinatoren Opstap. Alkmaar: Buro Extern.
- Kolb, D.A. (1983). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. FT Press.
- Kooij, M., Loggem, D. van & Pennings, T. (2001). *Jaarboek 2001 Averroës programma's*. Amsterdam: Averroës stichting.
- Kuyk, J.J., van (1990). Kunnen kinderen ordenen? Onderzoek naar deelvaardigheden voorbereidend rekenen van 4-6 jarigen.

Pedagogische Studiën, 67, 429-443.

Kuyk, J.J. van (1992). Ordenen, observatie en hulpprogramma's voor kleuters in de basisschool. Tilburg: Zwijssen.

Laarhoven, D. van (2002). Doeltreffend Opstap in Waalwijk. Tilburg: Universiteit van Tilburg.

Landry, S.H. (2008). The role of parents in early childhood learning. Encyclopedia on Early Childhood. Texas: Children's Learning Institute, University of Texas Health Science Center.

Leseman, P. & Leij, A. van der (red.) (2004). Educatie in de voor- en vroegschoolse periode. Baarn, HB uitgevers.

Lidell, M., Barnett, T., Diallo Roost, F. & McEachran, J. (2011). Investing in our future: An evaluation of the national rollout of the Home Interaction Program for Parents and Youngsters (HIPPY). Department of Education, Employment, and Workplace Relations, 1-123.

Loggem, D. van & Pennings, T. (1997). Jaarboek 1997 Averroës programma's. Amsterdam: Averroës stichting.

Luit, J.E.H. van & Toll, S.W.M. (2012). Kleuterrekenen; Het belang van een goede basis. Zorgbreed, 9(36), 6-14.

Menheere, A. & Hooge, E. (2010). Ouderbetrokkenheid in het onderwijs. Een literatuurstudie naar de betekenis van ouderbetrokkenheid voor de schoolse ontwikkeling van kinderen. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam. Kenniscentrum Onderwijs en Opvoeding. Kenniscentrumreeks No.5.

Mesman, J. (2010). Oud geleerd, jong gedaan: Investeren in ouders bevordert onderwijskansen van kinderen. Utrecht: Sardes.

Mistry, R. S., Biesanz, J., Chien, N., Howes, C. & Benner, A. D. (2008). Socioeconomic status, parental investments, and the cognitive and behavioral outcomes of low-income children from immigrant and native households. *Early Childhood Research Quarterly*, 23, 193-212.

Rispens, J., Appelhof, P., Autar, K., Elt, M. den, Groenestege, I., Juffer, F., Kuyk, J. van, & Vallen, T. (1992). Op-Stap-Opnieuw. Voorstel voor de ontwikkeling van een nieuw gezinsgericht stimuleringsprogramma. Rijswijk.

Rooijen, K. van & Zoon, M. (2012). Risicofactoren voor onderwijsachterstanden. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

Moran, P., Ghatge, D. & Merwe, A. van der (2004). What works in parenting support? A review of the international evidence. London: Department for Education and Skills.

Samuelson, A. (2010). What works, Wisconsin - Research to practice series. Issue #10, August 2010. University of Wisconsin-Madison and University of Wisconsin-Extension.

Scheele, A. (2010). Home language and mono- and bilingual children's emergent academic language: A longitudinal study of Dutch, Moroccan-Dutch, and Turkish-Dutch 3- to 6-year-olds. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Scholt, E., Dekkers, L.T. & Ketelaar, H. (2010). Lang Leve leren Laagopgeleide. Van ideaal naar verhaal.'s Hertogenbosch: PSW.

Siraj-Blatchford, I., Siraj-Blatchford, J., Taggart, B., Sylva, K., Melhuish, E., Sammons, P., & Hunt, S. (2007). Qualitative Case Studies: How low SES families support children's learning in the home. *Effective Pre-school and Primary Education 3-11, Promoting Equality in the Early Years: Report to The Equalities Review*.

Suizzo, M.A., & Stapleton, L.M. (2007). Home-based parental involvement in young children's education: Examining the effects of maternal education across U.S. ethnic groups. *Educational Psychology*, 27, 533-556.

Sylva, K., Melhuish, E., Sammons, P., Siraj-Blatchford, I. & Taggart, B. (2004). The Effective Provision of Pre-school Education (EPPE) Project: Technical paper 12 - final report. *Effective pre-school education*. London: Institute of Education.

Toll, S.W.M. & Luit, J.E.H. van (2014). Structurele ondersteuning aan kleuters met een achterstand in getalbegrip. *Pedagogische Studiën*, 91 (2), 82-96.

Tuijl, C. van (2001). Effecten van Opstap Opnieuw: Effecten van een gezinsgericht stimuleringsprogramma bij Turkse en Marokkaanse gezinnen. Alkmaar: Extern Print.

Tuijl, C. van (2002). Effecten van Opstap Opnieuw bij follow-up: Effecten van Opstap Opnieuw bij Turkse en Marokkaanse leerlingen op middellange termijn. Alkmaar: Extern Print.

Tuijl, C. van (2004). Lange termijn effecten van Opstap Opnieuw. Effecten van een gezinsgericht stimuleringsprogramma bij Turkse en Marokkaanse gezinnen. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Tuijl, C. van, & Siebes, R. (2006). Het rendement van Opstap in de basisschoolperiode. Een longitudinaal onderzoek naar effecten van een gezinsgericht stimuleringsprogramma bij Turkse en Marokkaanse gezinnen. Alkmaar: Extern Print.

Veen, van der I., Veen, A., & Koopman, P. (2004). Opstap in Bos en Lommer. Amsterdam: SCO Kohnstamm Instituut.

Vygotsky, L.S. (1962). *Thought and Language*. Cambridge MA: MIT Press.

Watson, J., White, A., Taplin, S. & Huntsman, L. (2005). Prevention and Early Intervention. Literature Review. NSW Department of Community Services.

Zadeh, Z.Y., Farnia, F., & Ungerleider, C. (2010). How Home Enrichment Mediates the Relationship Between maternal Education and Children's Achievement in Reading and Math. *Early Education and Development*, 21, 568-594.

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Nederlands Instituut voor Sport en Bewegen (NISB) en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

